

ĒRĢĻU UN OGRESMUIŽAS LUTERĀŅU MĀCĪTĀJA FRĪDRIHA VILHELMA VEIRIHA 1850. GADA SPREDIĶIS LATVIEŠU VALODĀ

Dzintra PAEGLE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Latvijas Valsts vēstures arhīva fondos atrodas Vidzemes evaņģēliski luteriskās konsistorijas iecirkņa vizitāciju protokoli, ap 50 lietu bez sīkāka apraksta par piederību pie kādas draudzes. Caurskatot biežās mapes, starp vizitācijas dokumentiem atrodas latviešu valodā ar roku rakstīti mācītāju sprediķi, kuri lasīti baznīcas pārbaudes laikā.

Šajā rakstā pievērsīsimies 19. gs. vidus Ērģļu un Ogresmuižas mācītāja Frīdriha Vilhelma Veirihā sprediķim (sk. 1. attēlu), kas ir lasīts jeb „turēts” 1850. gada 9. augustā (LVVA 1850:26–29). Aplūkosim sprediķa saturu, analizēsim ar mācītāja roku rakstītā sprediķa ortogrāfiju un valodu. Sprediķa izrakstos saglabāta oriģināla ortogrāfija¹ un interpunkcija.

2. Frīdriha Vilhelma Veirihā dzīvesceļš

Frīdrihs Vilhelms Veirihš (*Friedrich Wilhelm Weyrich*) dzimis 1788. gada 1. maijā Kurzemē, Sunākstē, Kurzemes akcīzes inspektora Johana Kristofa Veirihā (*Johann Cristoph Weyrich*) ģimenē. Sunākste tagad atrodas Jaunjelgavas novadā, robežojas ar Seces un Staburaga pagastu. Sunākstē par mācītāju tolaik ir kalpojis Gothards Frīdrihs Stenders jeb Vecais Stenders (*Gotthard Friedrich Stender*, 1714–1796), un viņš droši vien ir kristījis arī mazo Frīdrihu Vilhelmu. No 1806. līdz 1810. gadam F. V. Veirihš ir mācījis Vidzemes guberņas ģimnāzijā Rīgā, no 1810. līdz 1813. gadam studējis teoloģiju Tērbatā, vienu gadu bijis mājskolotājs Kalsnavā (*Kalzenau*) pie mācītāja Augusta Frīdriha Dēbnera (*August Friedrich Doebner*, 1767–1851), tad no 1814. līdz 1864. gadam ir bijis Ērģļu (*Erlaa*) un Ogresmuižas (*Ogershof*) luterāņu mācītājs (sk. 2. attēlu). No 1834. līdz 1859. gadam viņš ir bijis Cēsu apriņķa prāvests, 1864. gadā emeritēts, miris 1874. gada 15. janvārī Rīgā – 85 gadu un 7 mēnešu vecumā, apbedīts Ērģļos tā paša gada 2. jūnijā (Bearent 1977: 475).

¹ Tehnisku iemeslu dēļ oriģināla pārsvītrotais <ł> aizstāts ar simbolu <ś>.

27.

Spreidzinis, Čorgels, Baņņija! tarrehts, pec Baņņikas patorluhtkopsk aras tai 9 Aug. 1888.

Nē 298. Nē 215, 1. Nē 539. Nē 534.

Tadeļi, ofset nomokdā un luhofset Seurs, jo jūks me finn ait lo laikw nedj skund,
 Kurā tas gēlwekū dehts nahks! Ak milweis Sebēdē Škars! dohi mums takownd.
 Driw, kā mehs swenrif preekstot. Lawd mēlgā dehta labki swaron poptakuwst,
 Kad awinofot nahks, kēfakt paks teim djiwund in mirnufheem. Lai mehs
 wifid lawd mēpfohu ee nomotidibas pawardim, jo awinofot nahks kā paglis
 nakti, takdā stundā, Kurā mehs ne dohinajam. Swēktigi ir te, Kas
 elji lūgt gēlmufoti lawd luktunās, — ja ir tas bruhgans Makawepjūhs,
 un wihņi gaidit aigwand, tad lei tomeh ar to bruhganu ee eis kēpju
 narinā. Bet swi teim, Kas to ne ir da wēpfohi. Kait gan ir wihņi pu
 durwim Klaufinahs ori jēpžis: Kungs, Kungs, elaid mēhs atpohā! —
 Tad tomeh tas Kungs atuhcho: pāteji ee lakkw jūms, ee jūks ore pūpofte!
 Ak 90 ta pafargi mēhs foheligi, mēlpair kungs un Seurs, un lai tauw
 brakdi, Ko tu mums fohadew lēkfi fludhiakt, mums ir pas awenu
 mōhdinafohanis bolfi. Amro!

1. attēls. Frīdriha Veirha sprediķa fragments
 (LVVA 233. f. 3. a. 3008. l. 27. lp.)

2. attēls. **Fridrihs Vilhelms Veirihis (Friedrich Wilhelm Weyrich)**
19. gs. otrajā pusē (Eesti Ajaloomuuseum SA, AM F 5514:246)

Veirihis bija arī Latviešu literārās biedrības (*Lettisch-literarische Gesellschaft*) biedrs dibinātājs kopš 1824. gada (Magazin 1/3:150; 5/1–2: 244). 1832. gadā viņš ir piedalījies toreizējā Krimuldas mācītāja Kārļa Kristiāna Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*, 1793–1871) rosinātajā diskusijā biedrības ietvaros par latviešu ortogrāfijas sakārtošanu (Magazin 4/2: 199–202). Tieši Veirihis bija viens no pirmajiem, kas ierosināja patskaņu garumu apzīmēt ar gulošu svītru virs burta, kā tas tiek darīts mūsdienu rakstībā. Atsevišķus citus rakstus biedrības izdevumā Veirihis gan nav publicējis.

3. Sprediķa fragmenti

Vispirms ieskatīsimies dažos mācītāja F. V. Veirihā sprediķa fragmentos, pievēršot uzmanību saturam. Pēc pagara ievada mācītājs iepazīstina ar šīs dienas sprediķa mērķi:

Šchodeen m. Dr. [mihļi Draugi] mums irr bafnizaspahrhuhkofchana. Kas tas irr? Ko tas apfihme? Bafnizaspahrhuhkohfchana jeb pahrmeklefcchana m. Dr. arridfan irr weena mohdinafcchanas Balss preeksch Kriftigahm

Draudsehm, lai tahs garrigâ, t. i. grehkumeeġâ ne kriftu, un aisween buhtu nomohdâ. Tapehz arridfan muhšu augsti zeenihts Generalfuperdenta Kungs ar šaweem ammata paligeem muhs irr apmeklejis, muhšu draudfes buhŷchanu pahrluhkoht, un ismekleht, kâ pee mums ŷtahw? Woi ir garriga dŷihwiba eekŷch draudfes rohnahs? Jeb woi ta tizziba irr ismirruŷi? Woi gans to gannamu pulku ir labbi ganna? Un woi gannams pulks ir gannam labbi klausa, kâ ir wiŷŷch tam Kungam Jefum Kriftum warretu atbildeŷchanu doht, kad wiŷŷch paŷtara deenâ par wiŷŷu paŷauli turrehs to leelu bafnizaspahrluhkoŷchanu. Juhs finnait kâ 603 ŷchâ dŷeeŷmâ 3 ŷchâ perŷhî ŷtahw: „Ne ŷaude tizzibu“. Ko mehs wiŷŷam warreŷim atbildeht? Ne ŷakki: „tas wehl ilgî warr buht.“ Tu traks! Woi tu tad ne finni, kâ tu wehl pat ŷchodeen warri tapt ŷaukts preekŷch wiŷŷa ŷohdakreŷŷla, ŷewiŷchki ŷchinnî laikâ, kur zilweki ŷchodeen ne warr finnaht, kas rihta buhs, kur zilweki mirŷt pa wiŷŷahm mallahm kâ muhŷchas*. Mehs tam Kungam ne kad warram iŷbeht, wiŷŷa mehs eŷŷam un paleekam dŷihwojoht un mirŷtoht. (LVVA 1850: 27. lp. o. p.)

Veirīhs sprediķī baida savu draudzi – kas notiks pēc tam, kad cilvēks nonāks Dieva sodakrēsla priekšā. Viņš saka:

Kad Karŷch irr, tad ne warr tik drohŷchi gulleht, tad weenumehr waiag mohdrigam buht, jo zeek drihs eenaidneeks mums warr uskrift un muhs nokaut, un zeek drihs tas ne gaddahs, kâ peekuŷŷis aiŷŷnaud? – Un eekŷch Deewa walŷtibas weenumehr irr Karŷch. Jo muhšu prettineeks, tas Wels, arween irr nomohdâ un eet apkahrt ittin kâ ruhkdams Lauwa, un mekle, kurru tas aprihtu! (LVVA 1850: 27. lp.)

4. F. V. Veirīha valoda

4.1. Ortogrāfija

Iesaistoties diskusijā LLB izdevumā *Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft* 1832. gada septembrī par latviešu ortogrāfijas uzlabošanu, Veirīhs starp citiem jautājumiem ir ieteicis ar lielo sākumburtu rakstīt tikai īpašvārdus (*Nominibus propriis*), bet ne katru substantīvu kā vācu valodā. Tāpat arī vārdu aiz punkta, sākot jaunu teikumu (*Magazin* 4/2: 199). Tomēr aplūkotajā sprediķī viņš pats ar lielo sākumburtu raksta ne tikai īpašvārdus, kā *Deews*, *Debbeŷu Tehws*, *tas Kungs*, *Kehniŷch Dahwids*, *tam Kungam Jefum Kriftum*, bet arī sugas vārdus, piemēram, *Draugi*, *Karŷch*, *Draudŷe*, *Lauwa*, *Wahrdi*, *Wels* u. c. Retos gadījumos jauns teikums nav sākts ar lielo sākumburtu. Pilnīgi precīzi noteikt lielo sākumburtu lietojumu tomēr traucē tas, ka rokkrastā bieži mazie lielie sākumburti faktiski neatšķiras.

Veirīhs nav sekojis savam ierosinājumam diskusijā apzīmēt garos patskaņus ar diakritiskām zīmēm, bet, kā tolaik ierasts, apzīmējis tos ar sekojošu < h >

saknes zilbēs: *dehls, nahks, miļlais, mehš, buhŕchu*, infinitīva piedēkļos: *paftahweht, ŕluddinaht, apdohmaht*, verba nākotnes formās: *klaudŕfinahs, ŕazzihš, atbildehs*, atgriezenisko verbu galotnēs: *pakawejahš, ŕteidŕfahš, mettahš, ne nahkahš*, substantīva dsk. datīva galotnēs: *luhgŕchanahm, dwehŕŕeŕehm, baŕnizahm*. Patskaņu garums nav apzīmēts vārdu un vārdformu piedēkļos negala zilbēs: *zilweki, tizziba, baggatigi, peŕtitaju, darrijuŕchi, ŕazzijis, gribbeja*, kā arī absolūtās vārda beigās: *dohma, mekle*.

Patskaņa garumu lokatīva galotnē Veirihs pēc sava laika tradīcijas apzīmē ar jumtiņu: *rohkhâš, deenâ, kurrâ, eekŕchâ, femmê, nakŕî*. Tomēr reizēm apzīmējuma trūkst: *paftara deenâ, rihta, tannî uswehleta Lekzioni*. Īsos vārdos lieto akūtu gara patskaņa apzīmēšanai *kâ, tâ, tâ kâ*, bet nereti ar *kâ* rakstīts arī saiklis *ka*. Prefiksu *jâ-* vajadzības izteiksmes formās raksta ar īsu patskani <a>: *ja-eet*.

Divskani /uo/ apzīmē līdzīgi kā garos patskaņus – ar <oh> saknes zilbē: *dohd, mohdriba, tohs, tohp*, nenoteiksmes sufiksā *pahrŕuhkoht*, vēlējuma izteiksmē *dfihwojoht*. Savukārt prefiksos, sufiksos, īsos vārdos un to saliekņos divskani /uo/ raksta kā <o>: *nomohdâ, dfihwojuŕchi, usluhko, jo, ko, no, to, ŕchodeen, tomehr*. Lokatīvā /uo/ tiek rakstīts ar jumtiņu virs burta <ô>: *ŕawôš lukturôš*.

Divskani /ie/ vienmēr apzīmē ar <ee>: *Deews, dfihweem, ee-ees Kahŕu nammâ*.

Īsu patskani vaļējā saknes zilbē uzrāda ar sekojošu divkāršu līdzskaņa burtu: *Debbeŕu, tizzibu, pawaddam, gulleht, zeļleem, pakkaļ, nammâ, gannamu pulku, wiņņa, arridŕan, zeļļ, eŕŕam, atneŕŕeet*. Līdzskaņa burts aiz īsa patskaņa tiek dubultots arī verbu formās absolūtā vārda galā *gribb, irr, warr*.

Veirihs, pēc saviem ieteikumiem *Magazinâš* (Magazin 4/2: 200-201) un saskaņā ar 18. gs. tradīciju, prepozīcijas *aiz, bez, uz* raksta ar <s>: *ais, bes, us: a i s to wiņŕch pats to nahwi ŕem ŕawahm kahjahm irr minnis; ta tizziba b e s mihleŕtibas; ŕakka u s ŕaweem Draugeem*. Tāpat arī prefiksu atvasinājumos: *aisweem, aisŕnaud, besdeewibas, iŕbehgt, usluhkoht, usņem, usrahdijs*. Mācītājs konsekventi raksta *ŕaws* ar <w>, tāpat kā *ŕew: buht ŕaws pats Kungs; ŕew kungs; pats ŕew ne warr glahbtees*.

Palatālos līdzskaņus /l/, /ŕ/ Veirihs apzīmē ar burta „kājiņas“ svītrojumu: *tadehļ, mihļodama, ŕehmuŕchi, wiņņam*, reizēm gan mīkstinājuma zīme ir aizmirsusies: *tadehl, eŕŕaknoteem*. Līdzskanis /s/ no /z/ tiek ŕķirts ar svītrojumu <ŕ> un bez <l>: *ŕlimneeks, meeŕa un aŕŕins*, bet *faļgliš, ne finnait*. Pārsvītrojuma nav savienojumā <lt>: *Kriŕtum, mihleŕtibas, ŕtahw*.

Atŕŕirībā no sava laika tradīcijas Veirihs rokrakstā neŕŕir /ŕ/ no /ž/, abos gadījumos rakstot <ŕch>: *ŕehmuŕchi, muhŕchu*; neuzrāda /ķ/, to raksta tāpat kā /k/, sal. *Kehniņŕch, Kungs, ŕchkeetat*. Tāpat rakstos neŕŕir /ġ/ no /g/: *gehrbeet, pehz ŕawas ġihmes raddija, gannams pulks, grehki*. Veirihs rokrakstā

nav apzīmējis arī palatalizēto /r̥/: *kurrâ, Karfch*. Tam varētu būt arī fonētisks pamatojums, jo Ērgļu izloksnē /r̥/ nav lietots (Zariņš 1931: 15).

4.2. Fonētika

F. V. Veiriha valodā izloksņu fonētisko īpatnību ir maz. Atsevišķos vārdos kā vidus izloksnēs ir īsa patskaņa zudums substantīvu (*i*)*io*-celmu vienskaitļa nominatīva galotnē, piemēram, *tas Apufstuls mahza*, sal. instrumentāli: *drohſchi ar to Apufstuli warram ſazziht*.

Tāpat kā citos šā laika rakstos, izskaņā *-ājs* ir vērojams patskaņa saīsinājums un /j/ vokalizācija: *tas pefitais eekſch ſawas apſchehlofchanas* (par to Vanags 2015: 46). Ir atsevišķi gadījumi, kad darbības vārda 3. pers. formā aiz līdzskaņa /p/ zudis /j/: *Ta bafniza ir kohp to tizzibu eekſch mums*.

Vokalizēts /j/ vārdos *waiag* un *waiadſigs*.

Notiek līdzskaņu asimilācija skaņu kopā *-ln-*, tā pārvēršas par *-ll-*, kas raksturīgi vidus izloksnēm (Rudzīte 1964: 89), un šīs fonētiskās pārmaiņas arī nostiprinājušās 18., 19. gs. rakstos (Vanags 2015: 47). Veiriha sprediķī ir rakstīts *Wels* (ar vienu < l >) un *Wellam: tas Wels, arween irr nomohdâ; kas tam Wellam irr dſihwojuſchi*. Taču šajā pašā tekstā ir, piemēram, *preekupilni*, bez asimilācijas.

Svešvārdā *evanġeliska* sprediķa tekstā /-ŋġ-/ vietā ir rakstīts < ng >, iespējams, saglabāta vācu valodas izruna: *Kriſtiga ewangeliska bafniza*, vācu – *evangelisch* ‘evanġēlisks’. Vārds *Lekzionî* rakstīts pēc izrunas, sal. vācu *die Lektion*, latīņu *lectiō; lekcija* ‘priekšlasījums augstskolā, mācības stunda, bībeles nodaļa’ (SV 1926: 87).

Savdabīgs ir vārds *muhſchas*, kas sprediķī atzīmēts ar zvaigznīti, bet skaidrojuma trūkst: *Jchodeen ne warr finnaht, kas rihta buhs, kur zilweki mirft pa wiſſſahm mallahm kâ muhfch a s**. ME II 673 ir *muſa* un ME II 679 *mûsa*, bet *mûſa* ME II 680 ir tikai ar nozīmi ‘mute’, kas pēc nozīmes neiederas šajā kontekstā.

4.3. Morfoloģija

4.3.1. Substantīvi

Substantīvu lietošana ļoti līdzīga mūsdienām. Ir daži vārdi atšķirīgā gramatiskā dzimtē vai celmā, piemēram, *plece* ‘plecs’ (ME III 332 II *plece* ‘die Schulter’): *Wiņſch kâ weens labs gans, kas ſawu pafudduſchu awi irr atkal atraddis, to zeļļ us ſawahm plezzehm*. Vārds *ārsts* ir lietots kā *ē*-celms – *ārste* (ME I 244 *ārste* [aus mnd. *arste*]; ar Endzelīna piezīmi, ka tagad biežāk *ārsts*): *ſteidſahs pee wiņņa, tâ kâ ſlimneeks un Neweſſels pee Ahrſte* [tâ!]; *Kurſch ſlimneeks nemihlo ſawu Ahrſti*. Problemātiska ir vārdforma *perſchî: juhs finnait kâ 603 ſchâ dſeesmâ 3 ſchâ perſchî ſtahw: „nefaude tizzibu“*. Ir pazīstams vārds *përſa* (ME III 202, der Vers (namentlich Bibelvers od. Gesangbuchvers) [..] aus dem Deutschen (mnd. *versche*) ‘pants’). Vārda pamatforma Veiriha lietojumā varētu būt siev. dz. *perſs* vai vīr. dz. *perſis* – lok. *perſî*.

Konstatēts viens gadījums, kad *o*-celma substantīvs *Pāvils* vsk. ģen. ir deklinēts pēc (*i*)*jo*-celma parauga: *lihđfar Pahwiļa un Sihlaša zeetuma šargu*. Taču palatalizācija ir arī vsk. instr.: *ar Pahwiļu teiktees „dfihwojam mehs [..]“*.

Sieviešu dzimtes *i*-celma substantīvi lietoti dsk. dat. ar īsu < i > galotnē *-im*, piemēram, *avis, durvis, krūtis, sirdis: tahm awim eet pakkaļ; kaut gan irr wiņņeem pee durwim klaufinahs; kas pee šawahm Kruh tim šittis šakka; lai tawi wahrdi augligi tohp pee muhšu širdim*. Jāpiebilst, ka Ērgļu un Ogres pagasta izlokšnē substantīvu *i*-celmi dsk. dat. ir *sirdēm*, t. i., tie pārgājuši *ē*-celmos (Zariņš 1931: 17).

4.3.2. Substantīvu darināšana

Substantīvu darināšanā biežāk izmantotas izskaņas *-ība* un *-šana*.

Substantīvi ar *-ība* – *bezdievība: muhšu besdeewibas par mums nomirris; (Dieva) dusmība: irr pelnījis, kā ween Deewa dušmibu; dzīvība: Woi ir garriga dfihwiba eekfch draudfes rohnahs; gribēja buht šaws pats Kungs un sawu dfihwibu pehz šawas patihkščanas pawaddiht; ienaidība: irr pelnījis, kā ween Deewa dušmibu un eenaidibu; liecība: eššat redsejufchi, kā ta leziba tahs tizzibas irr ta mihleštiba; mīlestība: ta tizziba bes mihleštibas irr nomirrušī; modrība: dohd mums tahdu mohdribu; nomodība: lai mehs wiššu sawu muhfchu ee[kīch] nomohdibas pawaddam; patiesība: pee atfihščanas tahs pateesibas nahkt; ticība: Ta bafniza ir kohp to tizzibu eekfch mums; valstība: Un eekfch Deewa walstibas weenumehr irr Karfch; žēlastība: un weena leela fchehlaštiba, par ko mehs Deewam ne warram gan pateikt*.

Starp šiem darinājumiem ar *-ība* ir arī salikteni – *lēnprātība: tohs wahjus un neštīprus ar pazeefchanu un lehnprahtibu buhs paneft; žēlsirdība: Deewam pehz šawas fchehlširdibas ļohti bijfchehl*.

Substantīvi ar *-šana* – *apžēlošana: tas peštaitas eekfch šawas apfchehlofchanas wiņņu usņem ar preeku; atbildēšana: Deewam atbildefchanu doht; atzišana: pee atfihfchanas tahs pateesibas nahkt; būšana: kad buhs laiks, jeb kaut kahda bailiga buhfchana; dzīvošana: Mehs tadehļ wiņņam peederram ar muhšu dfihwofchanu un mirfchanu; gribēšana: kā tas ne weena zilweka gribefchana stahw; kopšana: Bes bafnizahm ne buhtu tizzibas kohpfchana; lūgšana: Kas tahs irr par luhgfchana hm?; mīļošana: Tas Kungs ar mihļofchanu irr eefahzis; miršana: kā wiņfch zaur sawu mirfchanu; mītēšana: kā wiņfch kā labs gans tahm awim eet pakkaļ bes mittefchanas; modināšana: mihļais Kungs un Deews, un lai tawi Wahrdi, ko tu mums fchodeen likši šluddinaht, mums irr par weenu mohdinafchanas balši; patīkšana: un sawu dfihwibu pehz šawas patihkščanas pawaddiht; paciešana: tohs wahjus un neštīprus ar pazeefchanu un lehnprahtibu buhs paneft; pagodināšana: jo wiššs irr us wiņņa pagohdinafchanu; paklausīšana: un jau no tahlenes atbildam: ta paklausīfchana; pārmeklēšana: Bafnizas pahrluhkohfchana jeb pahrmeklelfchana m. Dr. arridfan irr weena mohdinafchanas balšs preekšch*

Kristigahm Draudfehms; pazušana: [pelnījis] to laizigu nahwi un to muhſchigu pafuſchana; samaitāšana: tee grehki irr to ļaufchu ſamaitahſchana.

Salikteņi ar -šana. Tradicionāli salikteņi ir – augšāmcelšana: *kà winſch zaur ſawu mirrſchanu un a u g ſ c h a m z e l l ſ c h a n u* muhs par ſawu ihpaſchumu atpirktu; *labdarišana: tad ta gan irr weena lela labdarrifchana.*

Daļa no salikteņiem, iespējams, ir tikai kopā rakstīti vārdi, kuru nozīme neatšķiras no vārdu savienojuma nozīmes, piemēram, *baznīcaspārlūkošana: Šchodeen m. Dr. mums irr bafnizaspahrлуhkoſchana; draudzesbūšana: irr apmeklejis, muhſu draudſebuſchana pahrluhkoht; grēkupaklupšana: pehz tahs grehku pakluhpſchana silweks labpraht gribbeja buht ſaws pats Kungs; mātesrūpešana: kas ar mahtesruhpeſchana par mums irr nomohdā.*

Vairākos gadījumos substantīvi ar -šana ir darināti nevis no verbu nenoīeksmes celma, bet no tagadnes celma: *patihkſchana, augſchamzellſchana, grehkupakluhpſchana.*

Starp substantīvu salikteņiem ir arī cita tipa salikteņi – grēkumiēgs: *lai tahs garrigā, t. i., grehkumeēgā nekriftu; labdaritājs: Kurfch behdigs ne mihļo ſawu Glahbeju un Labdarritaju?; priekšraksts: weenu pilnigu preekſchraktu tahs paklausifchas doht* (pēc A. Ozola (1965: 439) domām, priekšraksts esot Jākoba Langes darināts ar nozīmi 'ieteikums, nosacijums, pamācība'); *sodakrēsls: tu wehlſchodeen warri tapt ſaukts preekſch wiņņa ſohdakrehſla; sōētudaritājs: mihļo ſawu peſtitaju kà ſawu glahbeju un Šwehtudarritaju.*

Veirha tekstā ir atvasināti substantīvi ar izskaņām -ējs – glābējs: *Kurfch behdigs ne mihļo ſawu Glahbeju un Labdarritaju?; -eklis – mācekliis: kurfch mahzeklis ne mihļo ſawu mahzitaju; spēdeklis: pee mums nahk Deewa wahrđi, kas irr muhſu Kahju ſpihdeklis un weens gaifchums us muhſu zellēem; -nieks – grēcinieks: es eſmu grehziņeeks, es eſmu grehkojis!; ienaidnieks: kà tas eēnaidneeks kas aisween us mums gluhn; muitinieks: weens nabbags muitineeks; slimnieks: kurfch ſlimneeks ne mihļo ſawu Ahrfti; pretinieks: muhſu prettineeks, tas Wels, arween irr nomohdā; -tājs – peſtitājs: tas peſtitāis eekſch ſawas apſcheloſchanas; mācītājs: tahds labs Draugs irr ikkurai draudfei eekſch ſawa mahzitaja; -ums – apsegums: jo Deews ne irr par apſegumu muhſu besdeewibas; cietums: un lihđar Pahwiļa un Sihlaſa zeetuma ſargu ne waiza; iesākums: ta tas bij ne eēſahku ma; gaiſums: weens gajſchum s; ipaſums: kà winſch zaur ſawu mirrſchanu un augſchamzellſchanu muhs par ſawu ihpaſchumu atpirktu. Mūsdienās neparasts ir substantīva atvasinājums ar -ene – tālene 'tāliene': *un jau no tahlenes ſauz.* ME IV 145 pie vārda tāliena, arī tālene, ſķirkli ir norāde, ka vārds ņemts no Ulmaņa vārdnīcas *Lettisch-deutsches Wörterbuch* (1872).*

4.3.3. Adjektīvi

Adjektīvi Veirha sprediķi daudz neatšķiras no mūsdienu valodas, turklāt to ir salīdzinoši maz. Starp adjektīviem ir primāri vārdi: *dārgs, dzīvs, jauks,*

gudrs, labs, liels, salds (šaldū meegu), skaists, svēts, stiprs, tukšs, vājš, vesels, viegls (weegla leeta).

Tāpat „kā viscaur 18. gs. tekstos“ (sk. Vanags 2015:49), arī Veiriha sprediķī vērojams galvenokārt adjektīvu nenoteiktās galotnes lietojums noteiktās vietā: *nahks teešaht pahr teem d f i h w e e m un m i r r u f c h e e m*; *mahza, kà teem eeksch tizzibas jau eefaknoteem un stipreem tos w a h j u s un n e f t i p r u s ar pazeefchanu un lehprahtibu buhs paneft, tà kà Deews wiņņus panešs.* Arī adjektīvs vispārākajā pakāpē reizēm lietots ar nenoteikto galotni: *tee irr wi š s l e e l a k i prettineeki tahs tizzibas.* Tomēr ir konstatēta arī noteiktā galotne salīdzināmās pakāpes konstrukcijā: *Tai mihleftibai ta paklausifchana irr tas wi š s š a l d a k a i s un l e e l a k a i s preeks.* Liekas, ka arī nākamajos teikumos varētu būt noteiktā galotne vispārākās pakāpes formā, kaut gan ortogrāfijas dēļ to nevar atšķirt: *Tas wiņņai wi š s u l e e l a k a s šahpes, kad netihfchi wiņfch tam pretti darra; Un fchi irr ta wi š s l a b b a k a klausifchana; Atnešseet wi š s k r a h f c h ņ a k a s drehbes un gehrbeet to!*

Atsevišķos gadījumos adjektīva noteiktā galotne ir uzrunas konstrukcijā: *Ak m i h ļ a i s Debešu Tehws!*, bet biežāk uzrunā adjektīvs ir lietots ar nenoteikto galotni: *m i h ļ i kungi; M i h l i Draugi!*, šo uzrunu sprediķī parasti uzrāda ar saīsinājumu – *m. Dr.*

Atvasinātie adjektīvi ir darināti ar negāciju *ne-* un rakstīti vienā vārdā: *neftiprs, Neweššels*, kas lietots kopā ar citiem līdzīgas nozīmes vārdiem: *tos w a h j u s un n e f t i p r u s*; *tà kà š l i m n e e k s un N e w e š š e l s p e e Ahrfte.* Ir viens atvasinājums ar *-isks*: *caur to kristīgu e w a n g e l i š k u bafnizu*, bet pārējie darināti ar izskaņu *-īgs*: *bailīgs, bēdīgs, dievīgs, garīgs, grēcīgs, kristīgs, laicīgs, modrīgs, mūžīgs, nīcīgs, paklausīgs, pilnīgs, ticīgs, žēlīgs*, no tiem *modrīgs* mūsdienās vairs nelieto, bet gan *modrs*.

Ir arī saliktenis ar izskaņu *-īgs* – *dievabījīgs*: *Tas d e e w a b i h j i g s Kehniņfch Dahwids mums luhdf par preekfchrakftu.*

4.3.4. Numerāļi

Sprediķī ir minēti tikai daži numerāļi. Pamata numerāļi *viens* un *divi* – *Weenam ziloekam bija diwi dehli*, te vārds *viens* lietots vācu valodas nenoteiktā artikula nozīmē, un šādu teikumu sprediķī netrūkst: *ja nu mums irr weens labs Draugs [...], tad ta gan irr weena leela labdarrijchana, weena leela fchehlaftiba* u. c. Vārds *divi* ir minēts vēl vienu reizi, bet *tris* tikai vienreiz visā sprediķī: *Kur diwi jeb tris mannâ wahrdâ buhs šapulzinajufchees, tur es buhfchu wiņņu starpâ.* Ir minēts arī nelokāmais numerālis *tūkstoš*: *Kaut wiņfch gan tu h k f t o f c h reifleezinatu, kâ arī lokāmais – tūkstoši: ak, t u k f t o h f c h i ta runna, un tomehr tahdi paleek, kâ bijufchi.*

Sprediķī atrodami divi kārtas numerāļi, kas pierakstīti ar cipariem un to beigu daļa – ar burtiem: *juhs finnait kâ 603fchâ dfeesmâ 3fchâ perfchî ftahw*: „*nefaude tizzibu*“.

4.3.5. Pronomeni

Personu pronomeni ir tādi paši kā mūsdienu valodā. *Es, tu* mēdz lietot vecā instrumentāļa formā: *preezaites ar m a n i m*. Veco instrumentāļa formu var lietot arī datīvā: *kà mehs t e w i m d f i h w o j a m, t e w i m n o m i r f t a m u n t e w i m a t k a l a u [g] f c h a m z e l l a m e e s*. 3. pers. pronomeni *viņš, viņa* lietoti arī norādāmā pronomena *tas, tā* nozīmē: *u n k a m t e e g r e h k i n e k o h s c h, t a s w i ņ ņ a i r n e a t f i h f t; T à a t p e f t i t a d w e h s e l e, k a d w i ņ ņ a i r t i z z i g a p a l i k u š i*. Personu pronomeni *dsk. ģen. mūsu, jūsu, viņu* norāda uz piederību: *j o m u h š u p r e t t i n e e k s, t a s W e l s, a r w e e n i r r n o m o h d â*. Uz piederību norāda arī piederības pronomeni *mans, tavš, savš*: *u n m a n s t e h w s w i ņ ņ u m i h l e h s; l a i t a w i w a h r d i a u g l i g i t o h p p e e m u h š u š i r d i m; t a s a p u f t u l s m a h z a š a w u d r a u d f i*.

Norādāmie pronomeni ir tuvi mūsdienu valodai, vienīgi *tas, šis* vsk. lokatīvā ir *tannî, fchinnî*, nevis *tajā, šajā*, kā *tas* jaunākajā laikā aprasts: *kà tas ap. P a h w i l s š a k k a t a n n î u s w e h l e t a L e k z i o n i; š e w i f c h k i f c h i n n î l a i k â*. *Tas* lietots arī vācu valodas noteiktā artikula funkcijā: *J o m u h š u p r e t t i n e e k s, t a s W e l s, a r w e e n i r r n o m o h d â*.

Refleksīvā pronomena *sevis* lietojumā ir gadījumi, kas atbilst mūsdienu latviešu valodai: *W i ņ f c h p a t s š a w u l a i k u n e w a r r n o š p r e e f t, j o „ n e w e e n s m u h š u s t a r p â [n e] d f i h w o š e w p a f c h a m u n n e w e e n s š e w p a f c h a m [n e] n o m i r f t ”; K à w i ņ f c h p a t s a i s w e e n š e w i a i s b i l d i n a u n i s r u n n a, u n z i t t u s n o t e e š a? S p r e d i k ŭ i r n e s k a i d r i g a d i j u m i p r o n o m e n a s e v i s l i e t o j u m â, p i e m ē r a m, t e i k u m a f r a g m e n t â j o z i l w e k s l a b p r a h t g r i b b e j a b u h t š a w s p a t s k u n g s*. Frāzē *kà w i ņ f c h p a t s s e w n e w a r r g l a h b t e e s*, varbūt: *p a t s [n o] s e w n e w a r r g l a h b t e e s*, varētu būt vai nu vācu valodas ietekme, vai arī vecā ģenitīva *sew* forma. „Vecā izskaņa varbūt sastopama vēl lei. formās *manè, tavè, savè, [..]* (ar *-a* gaidāma *-e* vietā laikam datīva ietekmē [..]), un *-e* varētu būt zudis latviešu izlokšņu formās *man, tev, sev [..]*, kas sastopamas aiz prepozīcijām, piem., *no man*.” (Endzelīns 1951: 505) Kornēlija Pokrotņiece (1991: 208) šādu vecu vsk. ģenitīvu ar prepozīcijām atradusi J. Langes rakstos.

Noteiktais pronomens *pats* lietots galvenokārt kāda vārda nozīmes pastiprināšanai, sk. valodas piemērus iepriekš. Bet noliegtais pronomens *neviens* parasti netiek lietots ar sekojošu noliegtu verbu. Noteiktais pronomens *ikkurš* sprediķī ierastāks nekā mūsdienās: *N u t a h d s l a b s d r a u g s i r r i k k u r a i d r a u d f e i e e k f c h š a w a m a h z i t a j a*.

Nenoteiktie pronomeni *kas, kurš* ir lietoti gan jautājuma pronomena funkcijā: *K a s t a h s i r r p a r l u h g f c h a n a h m? K o t a s a p f i h m e? B e t, k a s t a s i r r, e e k f c h t o K u n g u J e f u K r i s t u t i z z e h t? K u r f c h b e h d i g s n e m i h ņ o š a w u G l a h b e j u u n L a b d a r r i t a j u? , g a n a t t i e k s m e s p r o n o m e n a f u n k c i j â: w i ņ f c h n a h k s k à s a g l i s n a k t î, t a h d â s t u n d â, k u r r â m e h s n e d o h m a j a m. B e t w o i t e e m, k a s t o n e i r r d a r r i j u f c h i*. Pronomens *kāds* ir lietots retāk: *T e e f c h a m m. D r. w i ņ ņ u i h f t e n a t f i h f t e e k f c h t i z z i b a s, k a h d s w i ņ f c h i r r*. Pronomens *kāds* papildināts ar *ne* (*nekāds*) vai *jeb*

(*jebkāds*): *Un tas ar ne irr ne kahdas tukfchas dohmas, ne kahdu tukfchu bildi, jeb kahdu ehnu, ko mums buhs mihleht*. Šajā teikumā noliegtais verbs *ne irr* ir lietots kopā ar *ne kahds*, kas atbilst latviešu valodas tradīcijai, tas pats ar noliegtu adverbu *ne kad*: *kà wiņsch ne kad ne gribb ļaut, kà pee viņņa buhtu ta waina*. Tomēr tekstā ir teikumi, kuros pēc noliegta adverba *nekad* vai noliegta pronomena neseko noliegts verbs: *Mehs tam kungam ne kad* [ne] *warram isbehgt*: „*ne weens muhsu starpā* [ne] *dfihwo šew pašam un ne weens šew pašam* [ne] *nomirft*“. Jāpiebilst, ka atvasinājumos negācija *ne* parasti rakstīta šķirti no verba, adverba un pronomena, atsevišķos gadījumos rakstīts kopā – *neweens*, bet adjektīvi ar *ne-*, kā minējām iepriekš, rakstīti kā viens vārds, piemēram, *neftips*, *Neweššels*.

4.3.6. Verbi

Verbu lietojums īstenības izteiksmē ir tuvs mūsdienu valodai un atbilst arī 18. un 19. gs. valodai (sal. Vanags 2015: 52, 53 u. c.). Veiriha sprediķī lietota galvenokārt verba vienkāršā un saliktā tagadne, vienkāršā un saliktā nākotne.

Tagadnes dsk. 1. pers. verbi parasti ir ar galotni *-am*: *pawaddam*, *paklaušam*, *dfihwojam*, *dabbujam*, *peeaugam*, *nomirftam*.

Verbiem 3. pers. formās „raksturīga savdabība tagadnes paradigmā ir galotne *-ās* visu celmu atgriezeniskajiem verbiem“ (Vanags 2015: 52). Tas pats vērojams arī Veiriha sprediķī: *steidšahs*, *mettahs*, *ne nahkahs*, *pakawehjahs*, *ne gaddahs*, bet atsevišķos gadījumos norādes par garo patskani galotnē trūkst: *us to lai tawi Wahrdi* [...] *baggatigi fw e h t i j a s pee muhsu širdim*.

Vienkāršās pagātnes 3. pers. parasti ir galotne *-a*: *gribbeja*, *raddija*, *warreja*, tikai vienreiz bezpiedēkļa verba galotnē ir *-e*: *pehz šawas gihmes raddija*; *tadehļ wiņsch no d e w e šawu weenpeedfimmufchu dehlu par zilweku peftitaju*, kur *nodewe* varētu būt vecais pagātnes *ē*-celms.

Tāpat kā citos šā laika rakstos, ir neparastas verba formas: palīgverbam *buht*, *nebuht*, līdzās tagadnes 3. pers. *irr*, sastopamas arī formas *irraid*, *ne irr*. Ar nozīmi ‘kļūt’ lietots verbs *tapt*: *Kungs ! lai tawi wahrdi augligi tohp pee muhsu širdim*, kā arī *palik*: *Ta atpeftita Dwehšele nu, kad wiņņa irr tizziga palikkusi*; *Wiņsch tadehļ paleek behdigs, noškumis un bailigs*.

Lietotas vecas verbu tagadnes formas, kuras mūsdienās nav vairs dzirdamas, piemēram, *pedzimt* vienkāršajā tagadnē – *pedzem*: *un ta tizziba širdi peedfem*; *zaur to tizzibu mihleštiba širdi peedfem*. J. Endzelīns (1951: 728) norādījis, ka tāda forma lietota H. Ādolfija, G. Manceļa darbos, kā arī atsevišķās izloksnēs Kurzemē un Vidzemē. Verbu *šķist* mūsdienās lieto bezpersonas nozīmē – *šķiet*, personu norāda ar datīvu: *man, tev, viņam, mums, jums, viņiem šķiet*. 19. gs. vidū verbs *šķist* konjugēts regulāri, iespējams, ar visām personu formām. ME IV 47 *šķist* ir norāde, ka to lieto personu un bezpersonas nozīmē. Sprediķī ir dsk. 2. pers. forma: *Ko fchkeetat juhs?* Vārds lietots ar nozīmi ‘domāt, iedomāties’.

Tāpat kā daļā izlokšņu, verbi (*ne*)*laut*, *rasties* tagadnē lietoti kā *no*-celmi: *Jo meeša un aššins ne ļaun tizzeht; Woi ir garriga dfihwiba eekfch Draudfes rohnahs?* Interesanti, ka gan Ērgļu izloksnē, gan Veirha dzimtajā pusē Sunākstē lieto šādus *no*-celmu verbus (Zariņš 1931:20; Vīksne 1936:54). Verbs *nemilēt* konjugēts kā II konjugācijas verbs, nevis kā tagad pēc III konjugācijas parauga: *bet kas mani ne mihle*.

Pavisam neparasta sprediķī ir nākotnes forma *no piecelt*, kas veidota *no* tagadnes celma, – *pieceļšu: kad buhs laiks, jeb kahda bailiga buhfchana, tad es tew gan peezeļļfchu*. Tomēr tā varētu būt arī pārrakstišanās. Parasti sprediķī nākotnes formas veidotas kā tagad: *tas mannu Wahrdu turreh s; un mans tehws wiņņu mihlehs; un mehsh nahkšim; un mahjas weetu pee ta darrišim*.

Vēlējuma izteiksmē vsk. un dsk. 3. pers. lieto formantu *-tu: tas Wels, arween irr nomohdā un eet apkahrt ittin kā ruhkdams Lauwa, un mekle, kurrū tas aprihtu; un aisween buhtu nomohdā; Jo ja wiņfch Šawus grehkus atfihftu [tā!], tad tee gan winnu [tā!] kohftu, un kad tee wiņņu kohftu, tad wiņfch gan tizzetu*. Dsk. 1. pers. vēlējuma nozīme ir formantam *-tum: mehsh wiņņa rohkās ne eekrifstum; kā mehsh wiņņu ne atkal mihletum? it kā buhtum mehsh wiņņu mihlejufchi*. Ērgļenieši šādas daudzskaitļa vēlējuma formas nepazīstot, bet tās esot gan dzirdamas veco sunākstiešu runā (Zariņš 1931:20; Vīksne 1936:58).

Vajadzība sprediķī ir izteikta leksiski ar verbu *vajadzēt: tai tizzibai waiag rahdiht, woi ta irr nomirruši jeb dfihwa; tur ir waiag buht paklausifchanai*. Biežāk vajadzība ir izteikta ar konstrukciju *būt + nenoteiksme: Ko buhs man darriht? Kur man buhs paligu mekleht?* Tikai vienu reizi ir konstatēta konstrukcija ar dat. + *jā-: irr pašludinahts, ka wiņņam bohjā ja-eet*.

Pavēle un aicinājums izteikts verba dsk. ar galotni *-iet: Tadehļ eššeeet nomohdā un luhdfeet Deewul*, kā arī *-ait: prezaitees armannim*. Vsk. 2. un 3. pers. aicinājuma (pavēles) izteikšana neatšķiras *no* mūsdienām: *atšpirdfees nu zaur šaldu meegu un dušši nu; Ak no ta pašargi muhs fchehligi, mihļais Kungs un Deews, un lai tawi Wahrdi [...] mums irr par weenu mohdinafchanas balfi*.

Diezgan bieži sprediķī lietots vārds *zināt* dažādās gramatiskajās formās: *es finnu, tu (ne)finni, wiņfch finn, juhs (ne)finnait*. Galotne *-ait* ir veca vēsturisko tagadnes *ā*-celmu forma pavēles izteiksmes dsk. 2. personā. Pēc sprediķa konteksta verba galotne *-ait* ir lietota verba īstenības izteiksmes tagadnes formā *nezinait: jo juhs ne finnait to laiku nedfstundu, kurrā tas zilweku dehls nahks!* J. Endzelīns (1951:832) par *ā*-celmu indikatīva galotnēm raksta: „Blakus *-ām* daudzsk. 1. personā sastop 2. personas *-āt* vietā *-ait* Smiltēnē, Lipšukalnā, Raunā un Valmiermuižā”, tātad *nefinnait* varētu būt īstenības izteiksmes forma, kaut gan iespējama arī izteiksmju jaukšana – pavēles izteiksmes galotne īstenības izteiksmes galotnes vietā kā parasti Vidzemes izloksnēs.

Verba divdabju formas sprediķī ir lietotas bieži, bet ne visas, trūkst darāmās kārtas tagadnes divdabju ar izskaņām *-ošs, -ošā, nelokāmo divdabju ar -am, -ām*.

Darāmās kārtas pagātnes divdabji ar *-is, -usi, -ies, -usies* veido verbu saliktos laikus, reizēm izlaižot palīgverba tagadnes formu *ir: šwehtigi irr tee, kas elji līdz ņ e h m u f c h i šawōs lukturōs; juhs finnait, m. Dr. kà tas peftitais irr šazzijiis; šwehtus darriht tohs, kas irr pafu d d u f c h i; dwehšele, kas atgreesu šees; Kur diwi jeb trihs mannâ wahrdâ buhs šapulzinajufchees*. Šis divdabis izmantots saliktā izteicējā: *kà wiñsch no teem ne irr šabihjees un bailigs; No šaweem grehkeem buhs šabihjufcham* (Dat.) *un bailigam buht; wiñsch paleek behdigs, – noskumis un bailigs*, kā arī par apzīmētāju: *kà tas pafu d d i s dehls; us to pafu d d u f c h u dehlu; weena nomirruši tizziba*. Šis divdabis var būt arī substantīvēts: *Tas Kungs ween miħlo to dfihwu, un eenihst wiššu mirrufschu; nahks teešaht pahr teem dfihweem un mirrufcheem*.

Ciešamās kārtas divdabis ar *-ams* sprediķī izmantots par substantīva apzīmētāju: *Un woi g a n n a m s pulks gannam ir labi klausa*.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar *-ts, -ta* lietoti ciešamās kārtas laika formu veidošanā: vienkāršie laiki ar *tapt*, bet ne ar *tikt: kà tu wehl pat fchodeen warri tapt šaukts preeksch wiñņa šohdakrehsła; saliktie laiki – ar būt: kam wišša warra irr eedoh ta debbešis un femmes wiršū; Pahwils šakka tannī uswehleta Lekzioni, kas [ir] usra k f t i h t s*. Sprediķī ir teikums ar plašāku ciešamās kārtas formu *būs tapt: wišseem buhs isglahbteem tapt*.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabji izmantoti arī par apzīmētājiem: *muššu augfti z e e n i h t s Ģeneralsuperdenta Kungs; Ta atpeftita Dwehšele*. Šie divdabji ir arī substantīvēti: *kà teem eeksch tizzibas jau e e š a k n o t e e m un štjpreem tohs wahjus un neftiprus [...] buhs paneft*. Ir arī viens gadījums ar divdabja teicienu: *kas [,] pee šawahm Kruhtim šittis [,] šakka*. Ciešamās kārtas divdabji lietoti arī saliekteņos: *Ir fchee wahrdi muššu p r e e k s c h r a k f t i t â Lekzionî; kad braħleem lih d f a t p e f t i t u s ir usrahdijs, ko mums buhs mihleht*.

Daļēji lokāmais divdabis ar *-dams, -dama* ir konstatēts tikai par apzīmētāju „saskaņā ar lietojumu 18. un 19. gs. pirmās puses rakstos“ (Vanags 2015: 56): *tas Wels, arween irr nomohdâ un eet apkahrt ittin kà ru h k d a m s Lauwa; irr weena miħlodama mahte*.

Ir daži nelokāmā divdabja *-ot* lietojumi: *wiñņa mehs ešsam un paleekam dfihwojoht un mirftoht; wiñņi gaidoht aiššnaud; wišseem dfirdoht*.

4.3.7. Adverbi

Veirīha sprediķī ir bagāts adverbu lietojums. Tie ir dažādi: *apkahrt, arween, aisween, atkal, zeek* (senāks *cik* variants), *jau, tad, tà, kad, ne kad, kà, kur, ļohti, nu, schein, wehl*. Viena daļa adverbu ir radušies no primāriem un atvasinātiem adjektīviem ar formantu *-i*: *augfti, drohfchi, gaufschi, ilgi, labbi, pateesi un pateesiģi, pareifi, škaņņi, augligi, bagatigi, besdeewigi, laipnigi, šwehtigi, fchehligi, arī zittahdi, šewifchki, sleppenī, netaišni, netihfchi*. Ir arī adverbi, kuriem ir saikne ar adjektīvu vai substantīvu locījumiem: *kluššiņam, pawiššam, teefcham, waļam,*

eekſchâ, ſtarpâ, rihta, prettî, bojâ, vai ir ar zudušu beigu galotni – *ihſten, pakkaļ, reif, papreekſch*. Ir salikteņa tipa adverbī ar pronomenu sākumdaļā: *tapehz, tadehļ, ſchodeen, tomehr*, kā arī tādi adverbū salikteņi kā *labpraht, preekupilni, weenumehr*. Arī Veiriha sprediķī adverbis *wiśſai* lietots ar nozīmi ‘pavisam’, kā tas ir bijis Frīdriha Bernharda Blaufūsa *Vidzemes stāstos* (Vanags 2015: 57): *wiņņu wiśſai mihleht*.

Prepozīcijas savienojums ar pronomenu *aizto* lietots ar nozīmi ‘tāpēc, tādēļ’: *a i s t o wiņſch pats to nahwi ſem ſawahm kahjam irr minnis; a i s t o wiņſch pats irr paklausīgs bijis lihdf nahwei*.

Adverbiālas pazīmes intensitāte ir izteikta analītiski: *zeek drihf, zeek laipnigi un ſchehligi, zeek ļohti, ļohti bij ſchehl, pawišſam gruhti, tik drohſchi, wehl ilgi, wehl wairak*. Darbības pazīmes intensitāte izsacīta ar adverba atkārtojumu: *retti retti ween gaddahs*.

4.3.8. Prepozīcijas

Sprediķī ir konstatētas šādas prepozīcijas: *ar, bez, caur, iekš, līdz, no, pa, par, pār, pēc, pie, priekš, uz, oirs, zem* un postpozitīvā prepozīcija *labad*. Kā redzams, te nav visu latviešu valodas prepozīciju, iespējams, sprediķa ierobežotā apjoma dēļ prepozīciju nozīmes atklājas tikai daļēji.

ar – 1) ietver līdzdalības un pavadoņa attieksmi, kas ar ko kopā notiek: *tad tee tomehr ar to bruhtganu ee-ees Kahfu nammâ; preezaitees ar manim; kâ wiņſch ar mums runna?; wiņņam peederam ar muhſu dſih woſchanu un mirrſchanu; lihdfar Pahwiļa un Sihlaſa zeetu-ma ſargu ne waiza*; 2) norāda adverbiālu pazīmi, norises veidu: *kas ar mahtesruhpeſchanu par mums irr nomohdâ; tohs wahjus un neſtiprus ar pazeefchanu unlehnprahhibu buhs paneft; usņem ar preeku*. *bez* – norāda: 1) kā trūkumu: *Bes bafnizahm ne buhtu tizzibas kohpfchana*; 2) kāda procesa apstākļus: *kâ wiņſch kâ labs gans tahm awim eet pakkaļ bes mitteſchanas*.

caur – norāda darbības veicinātāju kā vācu valodā (par to Vanags 2015: 59): *to wiņſch darra zaur to kriſtigu ewangelisku Bafnizu; Tas peftitais zaur bafnizu tahm Dwehſelehm eet pakkaļ; Zaur bafnizu pee mums nahk Deewa wahrdi; kâ wiņſch zaur ſawu mirrſchanu un augſcham zeļļſchanu muhs par ſawu ihpaſchumu atpirktu*.

iekš – norāda: 1) iekšēju darbību: *Un eekſch Deewa walftibas weenumehr irr Karfch; Ta bafniza ir kohp to tizzibu eekſch mums; kâ teem eekſch tizzibas jau eesaknoteem un ſtipreem*; 2) procesu, kurā kāds iesaistīts: *Nu tahds labs drauſs irr ikkurai draudſei eekſch ſawa mahzitaja*; 3) tiek lietots pie verba *ticēt*: Daina Nītiņa skaidro, ka „pēc H. Heselberga atzinumiem, „prievārds *iekš*, piemēram, pie verba *ticēt*, savā laikā baznīcas leksikā ieviesies pēc latīņu valodas parauga” (Nītiņa 2007: 47), to apliecina

- arī mūsu piemērs: *eekfch to Kungu Jefu Kristu no wiśśas śirds tizzam*. Pirmajās divās nozīmēs prievārds saistīts ar substantīvu ģenitīvā, bet trešajā nozīmē – ar akuzatīvu. Prepozīcijas *iekš* vietā mūsdienās parasti lieto lokatīvu, bet *ticēt iekš* ar akuzatīvu vietā – datīvu.
- labad* – norāda nolūku, kā labā notiek darbība: *To gribbam mehs muhšu dwehšeļu labbad pareifi apdohmaht*. Sprediķī nav lietota prepozīcija *dēļ*, bet atsevišķos gadījumos liekas, ka tā tur iederētos: *Muhšu besdeewibas [dēļ] par mums nomirris*.
- līdz* – norāda norises nobeiguma robežu: *lihdf pašaules gallam; irr paklausīgs bijis lihdf nahwei*.
- no* – norāda: 1) norobežošanos un vairīšanos: *ak no ta pasargi muhs fchehligi; kà wiņfch no teem ne irr śabihjees un bailigs*; 2) darbības sākumu laikā: *ta tas bij no eesa h kuma*; 3) darbības izraisītāju: *zeek laipnigi un fchehligi tas irr no ta pef t i t a j a*; *no ka tas nahk*; 4) darbības veidu: *no wiśśas śirds miļojam*; *no wiśśas śirds tizzam*; 5) no kā atbrīvojas, atraisās: *kam buhs muhs mohdinaht no meega*.
- pa* – norāda vietu: *kur zilweki mirft pa wiśśahm malla ham*; prepozīcijas *pa* nozīmē lietots *par* kā Vidzemes vidus izlokšnēs – *kad wiņfch paštara deenā par wiśšu pašauli turrehs to leelu bafnizaspahr luhkohfchanu*.
- par* – norāda: 1) darbības objektu: *Tas deewabihjigs Kehniņfch Dahwids mums luhdf par preekfchrakftu*; *Kas tahs irr par luhgfchanahm?*; *weena leela fchehlaftiba, par ko mehs Deewam ne warram gan pateikt; kas ar mahtesruhpefchanu par mums irr nomohdā*; 2) ieņemamo funkciju kādās attiecībās: *tadehļ wiņfch nodewe sawu weenpeedfimmufschu dehlu par zilweka pef t i t a j u*; *Wahrdi [..] mums ir par weenu mohdinafchanas bal si*.
- pār* – norāda „sakaru starp divām lietām, no kurām viena [..] atrodas augstāk par otru“, to lieto atbilstoši vācu *über* (Nītiņa 1978: 126, atsaucoties uz Kārli Hūgenbergeru (Karl Hugenberger, 1784–1860)): *kad wiņfch nahks, teešaht pahr teem dfihweem un mirrufcheem; tam pahr wiśśahm leetahm śawus grehkus buhs atfiht*.
- pēc* – norāda: 1) secību laikā: *pehz tahs grehkupaklupfchanas zilweks*; 2) pazīmi, kam kas līdzīgs, vai piemēribu: *Deews tohs zilwekus pehz śawas gi h m e s raddija*; *un śawu dfihwibu pehz śawas patihkfchanas pawad-diht*; *Deewam pehz śawas fchehlsirdibas ļohti bij fchehl*; *un wiśšus pehz wiņņa mekle*.
- pie* – norāda: 1) tuvināšanos, virzību pie kāda objekta vai atrašanās tur: *es buhfchu pee jum s ik deenas*; *lai tawi wahrdi augligi tohp pee muhšu śirdim*; *Kas pee śawahm kruhtim śittis śakka*; *pee ta Kunga paligu meklet*; *steidfahs pee wiņņa*; 2) noteiktus apstākļus vai nosacījumus, kas izraisa kādu darbību, lietojums radies vācu valodas iespaidā (Endzelīns 1932: 27–28): *ne kad ne grib ļaut, kà pee wiņņa buhtu ta waina*.

priekš – lietots adresāta nozīmē: [..] *wens labs Draugs, kas preekfch mums irr nomohdā; [..] preekfch Kriřtigahm Draufehm*. Atsevišķos gadījumos *preekfch* lietots adverbīāli – lietvārda lokatīva *priekšā* nozīmē: *pat fchodeen warri tapt ņaukts preekfch wiņņa ņohdakrehņla* ‘sodakrēsla priekšā’, arī *wiņfch mettahs preekfch ta femmē* (par to Endzelīns 1951: 683).

uz – norāda: 1) darbības vietu, virsmu: *weens gajfchums us muhšu zeļleem*; 2) darbības virzienu, *to zeļļus ņawahm plezzehm*; 3) objektu, uz kuru vērsta darbība: *kā tas eenaidneeks, kas aisween us mums gluhn; un ņakka kā tas tehws us to pafuddufchu; Mehws to atbildam; dohma [..] us to; jo wiņs irr us wiņņa pagohdinafchanu; un ņakka us ņaweem Draugeem un Nahburgeem; aisween us wiņņu dohma*.

virs – norāda virspusēju novietojumu: *tas jau fcheit wirs femmes irr muhšu ņwehta laime*.

zem – norāda vietu, kas atrodas kam apakšā: *ais to wiņfch pats to nahwi fem ņawahm kahjam irr minnis*. Sprediķī nav lietots vārds *apakš* prepozīcijas *zem* nozīmē.

Prepozīciju pārvaldījums sprediķa tekstā neatšķiras no mūsdienu valodas. Vienīgi prepozīcija *iekš* lietota ne tikai ar ģenitīvu, bet arī ar akuzatīvu.

4.3.9. Partikulas

Sprediķa tekstā lietotas partikulas *ar, arridfan, gan, ik, ir, ne, nedf, nu, tik, ween, woi* un salīdzinājuma partikulas *ittin kā, it kā, ne kā, kā, tā kā, it kad, tik pat*. Partikulu lietojumā ir dažas raksturīgas iezīmes – *ar, arridfan* lietotas ‘arī’ nozīmē: *bet tapehz ar tee grehki irr to ļaufchu ņamaitahfchana; kā mehws tam Kungam ar no wiņsas ņirds pakļauņīgi eņņam; Tapehz ar ridfan muhšu augfti zeenihts Generalfuperdenta Kungs ar ņaweem amata paligeem muhs irr apmeklejis*. Partikula *gan* lietota vārdu nozīmes pastiprināšanai: *Tad es tew gan peezeļļfchu; mehws tam Deewam ne warram gan pateikt*. Ir gadījumi, kad *gan* lietota adverba *gana* nozīmē: *bet tohmehr tas wehl naw gan; Ir tas wehl ne irr gan*. Partikulas *ik* lietojums neatšķiras no mūsdienām: *ik deenas*.

Tekstā pastiprinājuma nozīmē bieži lietota partikula *ir*, kurai ir nozīme ‘arī’ un kuru raksta ar vienu < r >, tā šķirot no paligverba *irr*, kuru raksta ar diviem < rr >: *Un woi gannams pulks gannam ir labbi klausa; kā ir wiņfch tam Kungam Jefum Kriřtum warretu atbildfchanu doht; Ta bafniza ir kohp to tizzibu eekfch mums*. Tikai pāris gadījumos partikula *ir* lietota saikļa ‘un’ nozīmē: *Ir fchee wahrđi muhšu preekfchlaņņitā Lekzioni, m. Dr. irr weena mohdinafchanas balņs; Ir tas wehl ne irr gan, ja weens ņakka [..]*.

Partikulas *ne* un *nedf* lietotas ar vienu un to pašu nozīmi: *mehws tam Kungam ne kad warram isbehgt; juhs ne finnait to laiku nedf ftundu*. Partikula *nu* lietota teikuma sākumā, lai uzsvērtu teikuma saturu: *Nu, tahds labs draugs irr ikkurai Draudfei*. Partikula *tik* lietota pastiprinājuma nozīmē: *un wiņņu atrohd tik jauku,*

tik ſkaistu, tik dahrgu. Partikula *ween* lietota ierobežojuma nozīmē: *Bet kad ween meh s drohſchi us to Apuſtuli warram ſazziht; kas ween wiņņam warr un grihb palihdſeht, irr pelnijs, kà ween Deewa duſmibu un eenaidibu; un retti retti ween gadahs weens nabags muitineeks.*

Woi lietots tikai partikulas nozīmē un diezgan bieži ievada retorisku jautājumu: *woi ta [mihleſtiba] irr nomirrufi jeb dſihwa Kungs! Bet m. Dr. woi tad tee besdeewigi un netaišni tam Kungam irr dſihwojuſchi?*

Starp salīdzinājuma partikulām īpatnēja ir *it kad*, kura sprediķī lietota vienu reizi: *kad meh s tohs brahļus eenihſtam, tad wiņſch ar to tã grihb usluhkoht, it kã kad buhtu meh s wiņņu eenihdejuſchi.* R. Blaumaņa darbos ir konstrukcija *it kã kad* (par to Blinkena 2007: 300). Iespējams, *it kad* ir dzirdēts apkārtnes ļaužu runā. Salīdzinājums ir izteikts ar *ittin kà: eet apkahrt it tin kã ruhkdams Lauwa.*

4.3.10. Konjunkcijas

Konjunkcijas sprediķī ir tādas pašas kā mūsdienu valodā: *bet, jeb, jo, ka, lai, un* u. c., protams, arī attieksmes pronomeni un adverbi ir izmantoti saikļa funkcijā. Saiklis *jeb* vienu reizi lietots paskaidrojuma nozīmē: *Bafnizas pahrluhkohſchana jeb pahrmekleſchana, m. Dr., arridſan irr weena mohdinahſchanas balſs preekſch Kriſtigahm Draudſehm.* Citos gadījumos *jeb* lietots 'vai' nozīmē: *Tapehz, jeb meh s dſihwojam jeb nomirrſtam, peederram meh s tam Kungam; kur diwi jeb trihs manã wahrđã buhs ſapulzinajuſchees.*

Sprediķī atrodams arī vācu valodas saikļa *ohne dass* ietekmē radies saliktais saiklis *bez ka* (Blinkena 2007: 263): *Jo kã warram eekſch to Kungu tizzeht, bes kã meh s wiņņu mihlojam, un kã warr wiņņu mihleht, bes kã meh s wiņņam paklauſam?*

4.3.11. Interjekcijas

Interjekcijas sprediķī ir tikai dažas – *ak: Ak, miļļais Deews!; Ak miļļais Debbešu Tehws!; Ak no ta paſargi muhs ſchehligi!; vai: Bet wa i teem, kas to ne irr darrijuſchi; beigu frāze Amen! 'tã tas ir; lai tã tas būtu!'*

5. Sintakse

Pēc mācītāja F. V. Veirihā sprediķa redzams, ka viņa latviešu valodā, līdzīgi kā citiem šā laika vācu rakstītājiem, jūtams dzimtās valodas iespaids: regulāri lietoti pronomeni *tas, tã* noteiktā artikula, kā arī skaitļa vārds *viens* – nenoteiktā artikula nozīmē. Bieži vien teikumā nesaskaņotais apzīmētājs vai apzīmētāja grupa atrodas aiz apzīmējamā vārda: *Tee irr wiſſleelaki prettineeki tahs tizzibas; buhs isglahtteem tapt un pee atſihſchanaſ tahs pateeſibas nahkt; Bet kas nu irr ta leeziba tahs mihleſtibas?; par apſegumu muhſu besdeewibas par mums nomirris.* Ir atsevišķi

teikumi, kas atgādina burtisku pārcēlumu no vācu valodas: *kà pee mums stahw?* Ir samērā daudz substantīvu ar *-šana*, kas dara izteiksmi smagnēju, piemēram, *atbildefchanu doht*, tomēr tekstā ir arī „vieglāka“ izteiksme ar verba formu *atbildēt*: *Ko mehs wiņņam warrešim atbildeht?* Tekstā reizes četras ir lietots vārdu savienojums *mohdinafchanas balšs*, kā arī *ešseet nomohdâ, mohdinaht no meega*.

Tekstā ir divkāršā nolieguma konstrukcija – aiz noliegtajiem pronomeniem vai adverbjiem ir noliegtais izteicējs: *neweenam ne buhs zittus teešaht; kà wiņfch ne kad ne gribb laut*. Tomēr sprediķī, kā bieži 18. gs. (Vanags 2015: 68), divkāršais noliegums nav realizēts pilnībā visos teikumos, verba nolieguma trūkst izteicējā šādos teikumos: *Mehs tam Kungam ne kad warram isbehtg; ar šaweem grehkeem wiņfch zittu ne neeku irr pelnijis; kà tas ne weena zilweka gribefchana ftahw; ja mums wehl ne weena leeta truhktu*.

Sprediķa tekstā ir lietots *prohti* iesprausta vārda nozīmē kā paskaidrojums: *ja mums wehl ne weena leeta truhktu, prohti: III. Kà mehs tam Kungam ar no wiššas širds paklausīgi eššam*.

Sprediķī ir izmantoti pēc struktūras daudzveidīgi teikumi.

6. Nobeigums

F. V. Veirha sprediķa rokraksts ir raksturīgs 19. gs. vidus teksts. Tajā paustā reliģiskā mācība sniegta kontrastaini – Dieva Dēla gaišie centieni un nosodāmais laicīgo cilvēku grēcīgums.

Teksta latviešu ortogrāfija, kā arī fonētika visumā atbilst periodam no 18. gs. otrās puses līdz 19. gs. vidum, jaunievedumi nav vērojami. Tomēr rakstītājs nav šķīris /š/ no /ž/, nav apzīmējis /ķ/, /ġ/ un /ŗ/.

Rokraksta valodas morfoloģija un sintakse tāpat pamatos sakrīt ar sava laika rakstu valodas tradīciju.

Rakstītāja latviešu valodā atrodamas dzimtās vācu valodas pēdas: artikulu nozīmē lietotie vārdi *tas*, *viens*, prepozīcijas *caur*, *iekš* un *priekš*, arī apzīmētāja novietojums aiz apzīmējamā vārda, kā arī atsevišķu frāžu un teikumu burtisks tulkojums.

Avoti

LVVA 1850 =

Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Vidzemes evaņģēliski luteriskā konsistorija. Konsistoriālā iecirkņa vizitāciju protokoli. 233. fonds, 3. apraksts, 3008. lieta, 26.–29. lp.

Magazin =

Magazin, hrsg. v. d. lettisch-literarischen Gesellschaft. Bd. 1–, Mitau 1828–

Literatūra

- Baerent, Paul. 1977. *Die evangelischen Prediger Lirolands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau.
- Blinkena, Aina. 2007. *Konjunkcija (Saiklis). Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 100–309.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. [1932] 1980. *Dažādas valodas kļūdas*. Papildināts ceturtais izdevums. Rīga: A. Gulbis; arī: Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Zinātne, 1980, 9–45.
- Grabis, Rūdolfs. [1986] 2006. *Kādas senākas izteiksmes pēdas vecākajās latviešu valodas gramatikās un dažos citos rakstu avotos. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1986, Nr. 8, 49–59; arī: Grabis, Rūdolfs. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 164–176.
- ME = *K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: 1923–1932.
- Nitiņa, Daina. 1978. *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Nitiņa, Daina. 2007. *Prepozīcija (Prievārds). Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.
- Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
- Pokrotiece, Kornēlija. 1991. *J. Lange un „Latviešu Ārste”. P. E. Vilde. Latviešu Ārste jeb īsa mācība no tām Vājībām un no šās Zemes Zālēm, ar kuņģam Cilvēkus un Lopus var ārstēt un izzālot. Jākoba Langes 1768. gada tulkojuma teksts*. Rīga: Zvaigzne, 200–218.
- SV 1929 = *Svešvārdu vārdnīca*. Sakārtojis Ed. Ozoliņš. Rediģējis J. Endzelīns. Rīga: A. Gulbis.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vanags, Pēteris. 2015. *Valoda „Stāstos”. F. B. Blaufüss. Vidzemes Stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 43–74.
- Viksne, Irma. 1936. *Sunākstiešu izloksne. Filologu biedrības raksti*, XVI, 40–62.
- Zariņš, Jānis. 1931. *Ērgļu un Ogres pagasta izloksne. Filologu biedrības raksti*, XI, 8–21.

Dzintra Paegle
 Baltu valodniecības katedra
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latvijas Universitāte
 Visvalža iela 4a, Rīga, Latvija
 dzintrap@latnet.lv

SUMMARY

**An 1850 Sermon in Latvian, by Friedrich Wilhelm Weyrich,
Lutheran Pastor at Ērgļi and Ogresmuiža**

Dzintra PAEGLE

This article draws attention to the content, language and orthography of a manuscript sermon by the Lutheran pastor at Ērgļi and Ogresmuiža, Friedrich Wilhelm Weyrich (1788–1874), discovered in the Latvian State Historical Archives. The original orthography and punctuation have been retained in our cited excerpts.

The religious teaching of the sermon contrasts the enlightening efforts of the son of God with the damning sinfulness of the worldly laity. The language and orthography of the pastor's manuscript are consistent with the usages of the second half of the 18th century through to the middle of the 19th century. The language of the sermon contains various archaisms and obsolete forms, e.g., *pieđfem, rohnahs, Ko ņchkeetat juhs? juhs ne ņinnait*, the ending *-ait* in the second person plural of the present indicative. As was characteristic of the period in question, the pastor's Latvian reveals influences of his native German.